

Su, Torpaq, Od, Hava...

...Suyun öz tərkibi də heç şübhəsiz, bu başa çıxartdığım dörd ünsürdən ibarətdir. Yəni, mən bu fikirdəyəm ki, **su** da tərkibcə həmin ardıcılıqla özündən-yəni sudan, sonra torpaqdan, oddan, havadan başqa bir şey deyil. Eləcə də **torpaq**; sudan, özündən, oddan və havadan doğulub. Sözümlün canı yaxşı anlaşılısın deyə, yazıya belə başlamağı lazım bildim. Ona görə ki, Novruz (İl-Ay) bayramının bu ilki çərşənbə axşamlarını da düzgün keçirtmədik; su çərşənbəsindən sonra yalnız olaraq od çərşənbəsini qarşıladıq. Gəlin düşünek, **sudan sonra od gələrmə heç?! Belə bir şey mümkün olsaydı, yəni sudan sonra od gəlsəydi yer üzündə canlı qalmazdı. Yəni yer üzünün özü də olmazdı...**

Düşüdüklərimə görə kosmik aləmdə həyat işartısı ona görə yoxdu ki, dediyim ardıcılıq orda bu sırayla gəlmir. Ola bilsin ki, hava birinci sıradadır, "Yalnız da bir naxışdır" deyək...

Əlbəttə, hər birinə hörmətim olsa da deyə bilərəm ki, yanlılıq bizim bəzi elm adamlarından,- etnoqraflarımızdan, folklorçularımızdan, tarixçilərimizdən gəlir: "Qurani- Kərim"də də deyilir: **sudan torpaq, gil götürdüm, yoğurdum, yapdım, odda bişirdim, üfürüb ruh verdim, gözələrini açdı.** İndi bu gedişə-prosesə kiçik bir dəyişiklik etsək, nəyinsə alınacağına ümid etmək mümkündürmü? Bu da gerçəkdir ki, bu bayramla bağlı çox tarixi ağırlar- acılar çəkmişik, qadağalar-yasaqlar yaşamışıq...

Düşünek, bu yasaqlar-qadağalar nəyə görəydi? Sovetlər Birliyinin dinsizlik dönəmində belə, sonacan din yığıdırılmadı, amma Novruz bayramı elə yığıdırıldı ki, yaddaşımızda bu cür **qarışıqlıq** yarandı... Nəyə görəydi bütün bunlar?! Ona görəydi ki, bizim varlığımızı qəbul etmək istəməyənlər Novruz bayramının dahiyənə gerçəkliyini bizdən yaxşı bilirdilər. Bilirdilər ki, harda daha güclü olarıq, bizim gücümüz harda daha da çoxdur. Onlar bizim gücümüzü almaq üçün bir başa varlığımıza bağlı olan Novruz bayramını sıradan çıxartmaq, daha doğrusu, bununla da bizim özümüzü sıradan çıxartmaq istəyirdilər.

Hər halda biz Novruz bayramını ürəklərimizdə, evimizdə-köşəmizdə gizlədə-gizlədə də olsa yaşatdıq. **Çox Şükür! Eli var olsun! Beləliklə...**

Su çərşənbəsi...

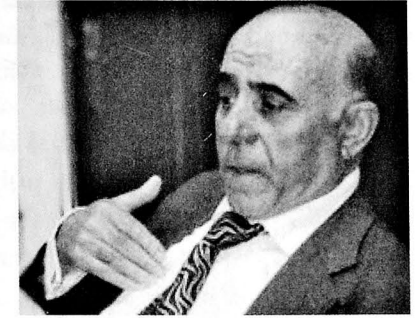
Su çərşənbəsində deyərlər: **"su damar gətirdi", "su haqdan gəlir"**. İslam dinini qəbul edəndən sonra onu da dedi ki, bu günün suyu **"zəməm suyudu"**. İnamını dəyişmədi, ifadəsini dəyişdi. İlin-Ayın sonu olduğunu bilirdi... **Bütün zamanlarda Son, daha doğrusu, qurtaracaqlar özündə həm də başlanğıcları yaşadır.** Xalq bilirdi ki, hər şeyin

yenidən doğulan, - başlanğıc çağıdır: **"Su ilkdi,- dedi - hər şeyi suya çəkin"**. Hər şey suya, - başlanğıca çəkildi, yuyulub yaxandı. Qocalar, yaşlılar dirçəlib canlandılar, soyuq suya girə bilməsələr də **"çilək altan"** keçdilər, yəni üstlərinə başlarına su çilədilər. Qundaqda olanların qundağına su çiləndi. Hansı qundaq çilək altan gülümsədisə: "Suyun əli dəydi uşağa, su uşağa toxundu" dedilər, sevindilər, güldülər. Qapı-bacalar süpürülüb sulandı. El diliylə desək: **"Evlərin içi eşiyə töküldü"**. **"Olanlar olmalıdır yənə, amma olanların-qalanların ağırlığını-yağırılığını yuyun"**, dedilər. Belə də deyim var: **"Suyu çıxacaqdan qoy (axıt), odu girəcəkdən (qala)"**. Yəni, pis niyyətlə yurda ayaq basan olursa **Od yusun, pis niyyətlə çıxan varsa su yusun...**

Nənəm deyərdi, su duaların getdiyi yerə axır...

* * *

Kəndimiz irili-xırdalı dağ çaylarının arasında "dəvə beli" iki dağın üstündə yerləşirdi. Bütün qeydlərimdə o kənddə gördüklərimə, yaşadığıma əsaslanıram... Su çərşənbəsində "o başdan", yəni dan sökülməmişdən demək olar ki, böyüklü-kiçikli hamını su üstündə görmək olardı. Hamı alaqaranlıqda çığırışa-çığırışa yuyunub yaxanmaqda olardı. Hər bayram ərəfəsində çay yanı, yəni suya yaxın torpaqda "Dəlmə keçid" deyilən keçid düzəldərdilər, hər ev həyətinə gedən yolun girəcəyində öz od-tonqalı qalayardı, suda yuyunub, ağırlanıb-uğurlananlar: **"Sudan keçdim, ağırlandıam-uğurlandıam, anam torpaq, sənnən də keçirəm, sən də ağırlığımı-yağırılığımı al, ağırla-**

**Mövlud Süleymanlı
xalq yazıçısı**

uğurla məni!” deyib həmin “dəlmə keçid”dən, keçərdilər, keçib də hərə öz tonqalına tərəf qaçardı, tonqalın üstündən atdanıb özünü oda verərdi. İstər qar olsun, istər yağış olsun, mənim təmsil olduğum nəsil ilin-ayın son (axır) bayramını belə keçirən görmüşük, belə keçirmişik...

Bir çox elm adamları fikrini, - su çərşənbəsindən sonra od çərşənbəsinin gəldiyini sübut etmək üçün ustad aşiq Ələsgərin məşhur şeirindən misal çəkir: “abı, atəş, xaki, bad”... Gəlin, ustad Ələsgəri, özü demiş, “qannı tutmaq”, bədahətən deyilən şeirin düzəni-sahmanı bunu tələb edib. Hecanın, bölgünün, vəznin pozulmaması üçün belə lazım olub. Özü də farsca, heç nəyə də əsaslanmadan deyilib... Belə olmasaydı, dava-dalaş salan adamlara, ailələrə deyilən “biriniz od olanda, biriniz su olun” kimi ifadələr yaranmazdı.

* * *

Yeddi-səkkiz yaşımız vardı. İlin-Ayın son çərşənbə gecəsində bizim evə yağışdıq, analarımız bizə “duzlu kömbə” yedirdi. Kömbənin, dedilər, duzunu öz allərinizlə tökün. Biz nə qədər un vardısı o qədər də duz tökdük, analarımız demiş, kömbə oldu duzbora. Yəni həddən artıq duzlu. Biz gözlərimiz yaşara-yasara duzlu kömbəni axıracan yeyib yatdıq... Su istəsəydik də içə bilməzdik. Otaqdan su yığışdırılmışdı... Suyu yalnız yuxuda görə bilərdik. Mən doğrudan da suyu yuxuda gördüm. Həyatımızda iri söyüd ağacları vardı, ağacların arasından bulaq qaynaydı. Gördüm, bir qız həmin bulaqdan su doldurub mənə sarı gəldi. Suyu öz bulağımızdan doldursa da niyəsə uzaqdan gəlməyə başladı. Mən gözləyirdim, bilirdim ki, mənə su gətirəcək, gətirdi, suyu mənə uzadıb gülümsədi. Şəvə kimi qara saçları, yoğun, tək hörüyü vardı, arxaya atmışdı, gümüşü rəngdə saç bağıyla da bağlamışdı. Gözümü açanda başımın üstündə anamı gördüm: - Su içdinmi yuxuda? - hə,- dedim,- Bir qız qarşı dağdan enib mənə su gətirdi.

Özüm də dikəlib pəncərədən qonşu kəndin yoluna baxdım. Anam gülüb:-Boy,- dedi, - uzaqdan evlənəcəksən.

Elə də oldu, iyirmi ildən sonra Bakı Dövlət Universitetinə sənədlərimi verəndə qızı tanıdım, növbəyə durmuşduq, yuxuda gördüyüm gümüşü rəngdə saç bağı da hörüyündə, iyirmi ildən sonra öz növbəsini yox, məni gözləyirdi...

* * *

Orta məktəbi qonşu kənddə bitirmişik, o vaxtlar məktəbin yataqxanası olmadığı üçün məktəbin özü bizə kənd evlərindən otaq kirələmişdi. Biz ağır daşlardan “ştanq” düzəlmişdik, elə torpaq döşəməli evin içində vaxt tapan kimi daş qaldırırdıq... Hansı çərşənbə axşamıydısa ev yiyəsi dedi:-Bala, daşı evdə

saxlamayın, ağırlıqdı, il boyu ağırlığının çıxma bilmərik, üstümüzə qalar, atın bayıra...

Daşı bayıra daşdıq, qaranlıq çökmüşdü. Qızlar, qadınlar qulaq falına çıxıblarmış. Mən qucağımda qara daş qapını açdım, qapımızı pumağa gəmiş qonşu qızla üz-üzə çıxdım... Aradan əlli il keçib o gözəl yarasıqlı qızın daşa dönmüş üzünü hələ də unuda bilmirəm. Ağlaya-ağlaya dediyi sözlər də qulaqlarımdan getmir: - Bəxtimə gəlmişdim, üzümə daş çıxdı...

* * *

Torpaq çərşənbəsi...

Həmişə suyla bir yerdədir, heç kəs torpağı sudan ayrı bilməz. Təsəvvürdə, yəni yaddaşda ancaq bir şey var; sudan torpağa çıxmaq, torpağa, yəni yaşamağa... Sudan Oda çıxış yoxdu, ola da bilməz. Sudan Oda gedən yol məhvə, yox olmağa aparır. Suyla torpaq bir yerdə bətni kimidir, ana bətni kimi... Var olan hər şey bir-birinə bağlıdır, hər şey, əgər hərəkətdədirsə, öz yerini, -nədən sonra nəyin gəldiyini bilir. Bununla da Yaradıcının əbədi hərəkəti alınır. Bax, od indi gəlir, yalnız indi bu əbədi hərəkətə qatılır: ilq-ilq, gülümsəyə-gülümsəyə suyla torpağı-ana bətnini isitməyə, cücərtməyə gəlir... Bu cücərmə, yəni yerin, el diliylə desək, **cücük çağı** əslində suyla torpağın qovuşduğu vaxta deyilir. Bu vaxt ana bətnində olduğu kimi, torpağa düşən toxum zamanı gələndə suyla torpağın tərkibindəki istiliklə - odla mayalanır, cücərir və Günəşi içir... Mənim düşüncəmə görə insanların bu bayramla bağlı bildikləri də dediyim həmin **əbədi hərəkətin, - bu əbədi düzənin içindədir**. Xalq bu əbədi düzənin içində olduğuna görə də bildiklərini hardan bildiyini anlamır, anlamaq da lazım olmur, təbiətə qarışib yaşayır. Ona görə də təbiətin qanunauyğunluğu kimi insanların da bildikləri belə dəqiqdi, gözlə görünə biləcək, əllə toxunulacaq qədər gerçəkdir.

Torpağın elə vaxtıdır ki, el diliylə desək elə bil “dincə qoyulub”, indi gərməşəcək, yəni torpağın suya açılan vaxtıdır, suyu içib üzünü Oda çevirəcək, isinib nəfəsini dəreəcək... Bu ara həm də **səməninin cücüyə qoyulması çağıdır. Ən çox da “Deyin səməni!”**... Yeniyyətə (ərlik) qızlar bu vaxtlar bəxtlərinə səməni göyərdirlər.

* * *

Böyük bacılarının, böyük bibilərimin yeniyyətə çağlarında hələnin öz səməni olardı; deyən səməni... Deyin-niyyət ələyib səməni böyüdərdilər. Üç-dörd yaşım olardı, az-çox yadımdadı, dili dualı, alxışlı... Sonrakı nəsillərdə artıq bunları görmədim, beş-on ilin içində çox şey dəyişmişdi; Amma evimiz →

yanından axan çay öz əbədi yürüşüylə
bala da axıb gətirməyəndi. İlin-

üstündən keçirik, başqa vaxtlarda nə
olur-olsun Odu tapdamazdı, heç

gərək olan hər şeyi **günə qarşıya** çıxardardı. Ona görə də bütün tikililərimiz, evlərimiz, qalalarımız dədə-babadan üzünə günəşədi. **“Özünü günə ver, yelin-quzun canından çıxsın”**, ifadəsi də elə belə yaranmayıb. Sudan, torpaqdan, oddan, havadan “baş çıxartmasaydıq” yerüzündə bu düzəni yarada bilməzdik. Dediymiz bu dörd ünsürə və dörd ünsürün qeyd etdiyimiz bu sırasına,- su, torpaq, od, hava ardıcılığına görə yaşayışımızı qurduq... El arasında “...üstündən **vaxt** addadı” ifadəsi var. İndi işlənməsə də köhnə, yaşlı kişilərin yaddaşında qalmış olar. Qəfildən ürəyi gedib yığılan heyvanlar olurdu. Deyirdilər üstündən vaxt addadı. Yadımdadı, atımız

birdən-birə yığılıb yolun ortasında qaldı, dörd yanına yumru cız - xətt çəkdi, burnunun üstündən qan aldılar, sıçrayıb qalxdı. Bütün ömrüm boyu fikirləşmişəm: “üstündən vaxt addadı” əslində nə deməkdir? Vaxtın səni qoyub keçib getməsi, yaxud, vaxtla ayaqlaşmamaq, vaxtdan qalmaq... Hər nədisə bütün hallarda Xalqın yenə də dahiyənə bir sirrə yetik olmağıdır. Soruşub aydınlatmağa adam qalmadı, gecikdim; nəsl dəyişdi. Elə həmin ifadəylə deyim: üstündən vaxt addadı...

Bu ifadələrin, deyimlərin, - adət-ənənələrin arasında heyrətəməz kəşflər də var; boğaz qoyunun qarnındakı quzunun dərisinin nə rəngdə olduğunu bilənlər vardı. Bir dəfə maraqlanıb soruşdum. “Qoyunun dilinin rəngindən bilinir, - dedi, - mələyəndə bax, dili hansı rəngdədisə qarnındakı quzunun dərisi də o rəngdədi.”

Bunu bilmək həm də papaqlıq quzu dərisi üçün lazım olurdu. Ən yaxşı, ən bahalı, addı-sanlı papaq doğulmamış quzu dərisindən tikilirdi. Quzu qoyunun qarnından quzuluğuyla bir yerdə, quzuluq pərdəsi (uşaqlıq) qarışıq çıxarılırdı. Bunun üçün az günəşli hava lazım idi; dəri quzuluq pərdəsindən az günəşli havada götürülməli idi, çünki quzu ölsə də dərisi hələ də canlıydı, tükləri isindikcə qıvrılıb havaya açılmalı idi. Belə papaqlar geyildikcə başda açılar. Ona görə də quzunun rəngini hələ anasının qarnındaykən bilən insanlar lazım olurdu. El arasında belə bir məsəl də işlədilir: **“Elə qız al ki, papaq kimi başında açılınsın.”**

Belə deyim də var: “Filnkəsin odunu-suyunu verdim...” Yəni döyüb-söyüb anladım, mənasında... Dəmiri qızdırıb döyəndən sonra suyunu vermək gəlir. Nə düzəldirsənsə suyun verilməsindən çox şey asılıdır. Əgər qılınc düzəldirsənsə odla suyun arasında havanın çox böyük təsiri var. Yəni dəmiri qızdırıb istədiyini formaya gətirəndən sonra havada çox saxlasan qılıncın kəsəri

olmaz. Tiyəsi küt qılıncın, bıçağın “ağzını hava vurub” deyirlər. Tiyəsi çox sərt olanda da “suyu çox olub” deyirlər...

Su, Torpaq, Od çərşənbələri haqda dediyim kimi Hava-Yel çərşənbəsində də münasibət, - atalar sözləri, deyimlər ifadələr hardasa dəyişib başqa mənə alır.

O gecə, yəni Yel-Hava çərşənbəsində deyirlər: **“yerə nəfəs endi”**. Bu yer üzündə olan bitgi aləminin nəfəs dərməyidir; **nəfəsini dərib yenidən ayılmağı, suyun, torpağın, odun, havanın bir olmağından sonra ilk tərpnəş, hərəkət, ritm... Üç çərşənbədən, -**

su, torpaq, od, çərşənbəsindən sonra yerə enən nəfəs.

Mən elə bilirəm ki, **İnsan** dünyanın harasında olursa olsun, hansı qitədə, hansı ölkədə yaşayırsa yaşasın, **udduğu havaya, aldığı nəfəsə görə** dediyim həmin **ritmin-ahəngin** içindədir. Bizə elə gəlir ki, qitələr, ölkələr ayrı-ayrıdır, bir-birinə o qədər də dəxli yoxdur. Məncə bütün ölkələr əslində eyni yürüşün-hərəkətin içindədir və eyni aqibəti yaşayırlar. Harda oluruqsa olaq, yer kürəsi adlanan bir damın altındayıq. Nəfəs ilk, - başlanğıc üçün lazımdır, hər hansı bir canlı sonda aldığı nəfəslə böyük hərəkətlərə, yürüşlərə qoşulur, burdan da yeni anlayışlara, düşüncələrə yol açır, bu da yaşadığı ömrün ahənginə qovuşmaqdır... yəni insan, eləcə də canlı hər nə varsa dediyim bu aləmə qanunauyğunluqla, - aldığı ilk nəfəslə keçə bilər. Üç həyat - yaşam daşıyıcısının, - **suyun, torpağın, odun qovuşduğu anda, dördüncünün, - havanın gəlməyi yaranışın qanunauyğunluğunu tam etmək üçün, tamamlamaq, yəni, Olmaq üçündür... OL! Bu həmin andı, Yaranış anı...**

Havadan öncə gələn su, torpaq, od da ona görə bu sıraya, bu düzənə, bu qanunauyğunluğa girir ki, törəməni, törənişi-yaranışı təmin etsin... Məncə bundan sonra belə sonuca, - nəticəyə gələ bilirik: **yaxşı ki, bu böyük törən, yaranış qanunauyğunluğu, gündüzlə gecənin bərabər olmağı səndən-məndən asılı deyil. Sən havanı əvvələ, torpağı axıra saxlasan da bu əbədi ardıcılığı poza bilməzsən... Unutma bu ardıcılıq dünya yaranandan - Yaranışdan belədir: Su, Torpaq, Od, Hava...**

